

Kert-ember jár a lugasban

AMBRUS LAJOS: *Lugas – tertium datur*

[KORTÁRS KIADÓ/2012]

Ha létezik olyan fogalom, hogy ökoíró, akkor Ambrus Lajos annak legjelentősebb képviselője. „Harmadszorra is lehetséges”, hirdeti legújabb esszégyűjteményének címe, mert immár a harmadik *Lugas*-kötetet jelentette meg a Kortárs Kiadó. Tertium non datur – szól a latin közmondás, azaz nincs harmadik lehetőség. A könyv bölcs mosollyal jelzi, ez esetben igenis van. Ambrus Lajos nem fogy ki a szóból, a tudásanyagból, amit megoszt olvasójával, tárgyismerete, kultúrtörténeti jártassága bámulatba ejtő. A panon polihisztor gyűjteménye enciklopédiaként olvasható. Ugyanakkor azért esszé, hogy több legyen, mint száraz tanulmány; a *Lugas* minden egyes darabja esszé a javából: a tudás és a szépírói művéség találkozik bennük. A jó lelkű humor, a kitűnő arányérzékkel adagolt pátosz, a természetes személyesség mind-mind a legnemesebb prózai hagyományokat idézik. Ugyanakkor talán még egyik *Lugas*-kötetben sem volt ennyire együtt a mély életbölcselet, a harmóniakeresés tájszínű tónusai, az elégia, a patetikus invokáció, a pátoszmentes, bölcs derű, a tudás, az alázat, az odaszánás, a közösségi feloldódás és a halk magány, a szellemi felülemelkedés.

Ambrus Lajos nem csak természettudós. Ambrus Lajos *Kert-ember*. Egy megalkotott világ hírnöke, egy olyan alkotásé, amelyben a teremtett világ és a teremtés szikráját megőrző ember alkotásai összhangban állnak. Legyen szó könyvről, kertről, gyümölcsnevesítésről, irodalomról, zenéről, építészetéről, gasztronómiai remekekről – az alkotás mindig jelen van ebben az organikus világban. Az ötvenkét esszé, kisesszé és tárca hét fejezetbe szerkesztve tematikai egységeket alkot, miközben elmaradhatatlan társak – a könyvek és a művelt természet – végigkövetik a

szellemi utat. Ötvenkét írásmű, az év minden hetére jut egy, mint a régi kalendáriummokban, amelyek nem hiányozhattak egykor sem a falusi portákról, sem a polgárházakból, amelyek egyben a gazdasági fejlődéshez, új szemléletmódok bevezetéséhez a maguk szelíd, türelmes módján nagymértékben hozzájárultak. A *Lugas*-kalendáriumnak szintén egyik célja a szemléletváltás, az értékelvőség a hamar devalválódó tárgyak és eszmék között.

A kötet első darabja tanulmánynak sem utolsó esszé. *A kert és művei* hosszúságával, akkurátus részletességével ne riasszon el az olvasástól, hiszen a nagy kertirodalmi és történeti áttekintés valójában egyben programadó írásmű. Alaptétele már nagyszerű nagyprózai művét, az *Eldorádót* is végigkísérte. A kert áll itt szemben az elhagyatott parlaggal, a kertépítés mond nemet fájó hiányainkra. Ahogy a szerző Kaló Imre borász könyvéről írja, akár saját *Lugasát* is jellemzi: szól „indulásul főleg a veszteségekről és hiányról: a Kárpát-medence szellemi elvesztéséről. Az ország szellemi elvesztéséről. A magyar hagyományok elvesztéséről. Saját falvaink elvesztéséről. Az ősi tudások elvesztéséről. A biológiai gazdagság elvesztéséről. Az életrontás rafinált módozatairól.” De egyáltalán nem tiberici panaszok hangzanak fel – a szerző minden végiggondolt szava és bámulatos munkája (bora) az élet kiegyensúlyozott, harmonikus szeretetéről beszél. Ambrus Lajos szintén nem a panasz embere. A hiányok felsorolásában is kerüli a ma oly divatos közheleket. Annyi bizonyos, hogy a mai magyar pusztaság a globális világmorlás részeként fogható fel, a gazdasági ellehetetlenülés összekapcsolódott az önpusztítás bűnével. Az „egykori organikus önellátás alapszereplői” tűntek el falun. Az esszéíró nem légvárként

összeeső gazdasági csodamegoldást állít fel ezzel szemben. Erkölcsi tartássá, az életfilozófia részévé emeli a kert, a táj művelését, mégpedig tudatossággal az értékelvőség jegyében. Hiszen a művelés, mívelés szavunk nem egy a pejoratív „földtúrás” fogalmával, hanem ősi tudásokat, összegyűjtött, helyesen alkalmazott ismereteket és hozzáértést jelent. „Akinek kis udvara és kis telke van, a tájfelták felé tájékozódjon – vissza a gyökerekhez”, ajánlja. Egy fa gyökerétől egyetlen képzettársítással már ott is vagyunk az örökérvényűség mellett, s pontosan ez az, ami a kert műveit foglalkoztatja.

A testet-lelket felüdítő gyümölcsökről Ambrus Lajos köteteket tud mesélni. A régi magyar almafák közül a jonatán, a parmén és a nagy kedvenc, a batul történetéről szól ezúttal. Ám nemcsak az almafajtákról tudunk meg oly sokat, hanem többek között a zalai körtéről s annak pálinkájáról, a szomolyai fekete cseresznyéről, a gránátalmáról, az egykor nagy népszerűségnek örvendő sáfrányról és a berkenyefáról is. A berkenyéről, amiről mi más is jutna a szerző eszébe, mint az időtlenség? Lassú növekedése, kései termőre fordulása és viszonylag apró gyümölcssei miatt háttérbe szorult régi-régi gyümölcsfánk éppen kárhóztatott tulajdonságai miatt válik kedvessé. Értékét növeli a várakozás és a gondoskodásigény, amiben összenő fa és gazdája. Nagy „gyümölcsészek” szintén megjelennek a fejezetben, hiszen tudós kertmíves nélkül nincs gyümölcs. Különleges kalandozás hát, hogy a gombák sem maradnak ki a táj adta ajándékok megismertetéséből. Megtudjuk azt, hogy létezik az etnomikológia nevű tudomány, amely a gombavilág és az emberi összefüggések történetével foglalkozik, s minél inkább belemélyedünk a témába, annál inkább rácsodálkozhatunk, milyen gyönyörű az, amikor a biológia találkozik a kultúrtörténettel és a kulturális antropológiával.

A második fejezet, „Az polgárvilágról”, sok személyes történet és anekdota felidézésével a szeretett tájról, a gyulai szülőföldről és Ambrus Lajos választott otthonáról,

Egyházashetyéről mesél, és itt, ha nem is mindig a polgár, de az ember jelenik meg. E tarka képcsarnok ismeretleneket és nagyságokat mutat be, akikben közös az, hogy megmagyarázhatatlan hűség köti őket földjükhöz, saját tájukhoz, s ahogy őket a hely meghatározza, úgy válnak ők maguk is környezetük meghatározóivá. A *Fáskerti bácsi* című darab nem is esszé, nem is tárca, szívesebben nevezem novellának. Az áradásban elpusztult tanya és annak jellegzetes lakója, Fáskerti bácsi tragikus sorsa elégikus és megrázó elbeszélésben jeleníti meg a tanya-világ eltűnését. A kötetnek egyik legszebb darabja ez, stiláris letisztultsága remekbe szabja a múltidézt. A *Przemysl* szintén túlnő a tárca-esszé műfaján. A magyar katonák 1915-ös galíciai tragédiája szinte teljesen kiesett a köztudatból. Többek között ezért is fontos, hogy Ambrus Lajos, aki nagyapja emlékei révén személyesen kötődik az eseményekhez, felidézi a történetet. „A galíciai front első nagy, gigantikus véraldozatának színhelye – amely persze szenvedéstörténet, kín és élet-halál és küzdés, vagy csak egyszerűen a létezés botránya, s amely már az én gyerekkoromban is anekdotává szelídült.” A tragédia megidézése lírai nagyságban csúcsosodik ki: „Przemysl: magyar golgota. Rejtőzködő férfisirás. Lezúgott benne az élet, az öregapámé is – mint halványuló lassú árnyék a miénken.”

A gasztronómiai tematikájú fejezet igazi csemegéket tartogat. Legyen szó a gabonáról, a sonkáról, a gulyásról vagy a töltött káposztáról, teljes történelmi rajzot kapunk, számos forrásanyag íze, zamata már önmagában élvezet. Az *Emlékbeszéd a töltött káposzta fölött* sziporkázóan szellemes írás, ugyanakkor egy igazán jellegzetes, Kárpát-medencei étünkéről szól, amely visszaszorult a tájjellegű konyhákba, s ezért megérdemli, hogy foglalkozzunk vele. A fejezetet mégis mi zárhatná, mint a nyelv és a gyomor vagy jóval inkább az evés és a filozófia kapcsolatáról szóló keserű írás, tőprengve élvezetről és önmegtartóztatásról, de leginkább az élet szeretetéről, ami minket, halandó-

kat sok esetben a gyomron keresztül ihlet meg.

De menjünk tovább föl, az égbolt fölé, s csodáljuk meg akár a hetyei otthon csillagos boltozatát, vagy keressük Rudolf trónörökösrel együtt a réti sast a Drávaszögben, már tágabb hazánk sokszínűségét csodáljuk Ambrus Lajos bemutatásában. Mert a *Mit nekem, ti zordon Kárpátok!* nem tagadás, inkább invokáció a Kárpátok hegycsúcsairól letekintve, és végigjárva a medence minden magyar tájegységét. Az időtlenség és a költőiség éppúgy meghatározza ezeket az esszét, mint a tárgyi felkészültség. A szarvasbőgésről Lugas-íróknak Vergilius jut eszébe: „Ő költőként is az első valódi tudósemezei pórfigura az ember történetében...” A tücsökzenét kottán is végigkövethetjük, és keresgélhetjük eltűnt szőlőfajták nyomát szerte a Kárpát-medencében. A Szilágyságban szerzőnk nem a bakatort leli meg, de a rég elveszettnek hitt „patriarchális vendégszeretetet”. A Sárfehér borát már szakemberek sem ízlelték, a róla szóló esszében fájdalmas ellenpéldaként a Procope francia kávéház áll, mint a folyamatosság jelképe, szemben a pusztulás sorsára juttatott régi szőlőfajtánkkal. Ám Ambrus Lajos a hegymászás magyar hőbortosaival együtt más rálátásban szemléli világát, így válik a gyönyörű Badacsony az „időtlen szubjektivitás” helyévé. A belső képek, amelyenket Mednyánszky a hegyeket megmászva tud megteremteni, egyszerre leszállnak az apokalipszis realitásába. „Háború van”, jajdul fel az esszéíró. „Súlyos és sötét háború.” Kolontár szőlőjét gyilkos ár, a váratlan ökológiai katasztrófa vitte el, embert és állatot sem kímélve. A mélységesen megszenvedett sorok életfilozófiát és végidős panaszt egyformán megszólaltatnak. Az időről, a folyamatosságról, amit annak idején a Procope-nál is oly mély kontrasztként élt meg honi valóságunkkal szemben. „Pedig a mély élethez lassú, de folyamatos önformálás, »önnemesítés« és türelmes változás kellene. Az újrakezdendő út pontos megjelölése. S annak a végső belátása, hogy a sapientia és a

sophia, a görög–latin bölcsesség – az idő ajándéka. Ez a felemelkedés záloga vagy utópiája.” A káosztól azonban már nem csak félünk: itt van, meg kell küzdeni vele, ebben a nagy, borzasztó háborúban. Mit lehet ilyenkor tenni? Emlékezni kell. „Merthogy az elpusztított szőlőszemről is tudnia kell a Káosz utáni embernek. Annak a Kert-embernek, aki minden szív legmélyiben lakik...” A tragédia számadásra és színvallásra szorítja az író, és kikényszeríti belőle a hosszú évek alatt megérett igazságokat.

A *Piskóta az égből* című fejezet kicsit el is távolodik a kerttől, s az irodalom, művészet, művelődéstörténet elveszett lapjait keresi meg. A vérbeli elbeszélő osztja itt meg személyes találkozásait történelmi figurákkal, de egyben túlmutat az anekdoták világán. Márai, Cs. Szabó László és elsősorban Szabó Zoltán, Bibó István szellemi örökségének megvallása egyben a számvetés igényét rejti magában. A hatvanadik életév táján a szerző önmagában is letisztáz dolgokat. A katarziszról, a megtisztulásról írja: „Mert a katarzisz: feloldozás, a megértett igazság, az értelmes cselekvésre szóló hívás. Katarzisz nélkül nincs tétje a létezésnek. Érthetetlen nélküle a valódi szépség, és nem lehet értelmezni az emberben lakó démonokat. [...] a katarzisz nagyon is egyszerű dolgot jelent – szinte köznapi és egyszerű műveletet: megtisztulást. [...] Morális magatartást, az erkölcs »megtisztulását«.”

Ahogy a jó szőlész, borász, vincerlér ért a bor kezeléséhez, úgy ért Ambrus Lajos az idő helyes kezeléséhez. A hatvanadik esztendő s néha fájdalmasan személyes pillanatok élesednek ki a kötet hetedik, záró fejezetében. A sorok között ott szembesülünk egy korlátolt, bárdolatlan világgal, amit a szerző a maga szelídségével nem korhol, csupán felkínál helyette valami más egyebet: türelmet, bölcsességet, nyugalmat. Az idő helyes kezelését.

Elmesél egy történetet. Egy híres szőlészeti szakembert ő csak amúgy „vincerlérnek” nevezett több helyütt, gondolván, ez a szó minden magasabbrendű tudást magá-

ban rejt. A néhai tudós unokája nem így gondolta, s panaszt tett az írónál. Aki azelőtt s aztán ezen írásában is a szavak mágiájával a legnemesebb szobrot emeli az elhunyt jeles férfúnak. Ám olyan nehéz feljutni abba a magaslatba, ahol a talpazat fölött láthatjuk a művet, amellyel a jeles tudós egy író – a szó-vincellér – tudásával bekerülhet az örökkévalóságba. A talpazat lábánál korlátoltság és meg nem értés fogadja.

A kötet végén található esszék a magányról mesélnek, arról a magányról, ami ott motoz az alkotói létben, mert a belső lelki tájak túl magasan vannak a köznapi megértés számára. Csak kevesen érnek fel odáig. Hamvasi gondolatot citál egyhelyütt Kós Károly kapcsán: „Mintha ismerte volna Hamvas később kiérlelt meditációit az igazi és mély művészről, aki marad ott, ahol van: messze és távol minden életmutatványtól. Aki tudja a legfontosabbat: a nagy műnek magányban kell készülnie, messzi a világ fölösleges zajától, olykor egyenesen hideg, zeuszi magányban.” Ambrus Lajos azonban korántsem elefántcsonttoronyba menekülő, a világra arrogáns megvetéssel tekintő művész és gondolkodó. Ahogy ismét csak másról fogalmazza meg, de akár saját magáról is írhatta volna: „És beérte saját azíliuma, isten háta mögötti tájának csöndes szuggesztívójával.”

A táj az egyik kulcsszó Ambrus Lajos megértéséhez. A táj és szellem számára egymást megtermékenyítő fogalmak. A saját táj az a hely, ahol az ember eszmélni tud, ahol ért, megért, elmélyül az élet és halál igazságában. „Ember és állat. És táj. A létezés ko-reográfiái. ...mindegy mire vadászunk... mindenfelé az élet és az enyészet harmóniáját keressük.” Persze nincs ebben semmi panteizmus. Egyszerűen fel kell vállalni egy tájat, ami a miénk, s azt úgy kell megismernünk, hogy a lehető legharmonikusabban tudjuk művelni. A harmónia, a csöndes boldogság kiteljesedéséről van itt szó. Valamiféle bölcsességről, amely lassanként érlelődik ki, ahol sztoicizmus találkozik az élet- és

emberszeretettel, egy nagyon nemes és nagyon korszerűtlennek tűnő közösségi felelősségvállalással.

A harmadik Liget-kötet utolsó darabja sok gondolatot lekerekít. Az ötvenharmadik írás egy 2009-es interjú, a szerző hatvanadik születésnapjára készült, s ebben Onagy Zoltánnak mesél borról, szőlőről, az *Eldorádó*-ról, saját beszédmódjának változásáról és a tájról. Úgyszólván mindenről, ami akkor fontosnak látszott művében. Mintegy zárógondolatként fogalmazza meg a saját táj és a mélyre hatolás, az élet ismeretének kapcsolatát. Ambrus Lajos választott birodalma a Kemenesalja és a Kis-Somló „pannon-görög táj”. Számtalanszor készíteti őt arra, hogy valamiképpen megfogja e hely varázsát, írjon a titkáról, szavakba öntse azt, ami visszahat életére. A görög derű köszön vissza itt, e „pannon szuggesztívóban”. Az Éden egy darabja, a háborítatlanság visszfénye az egzisztenciális szorongásokkal sújtott társadalomban: menekülési pont. „Egyszerűen hordozza mindazt, ami fontos: az oldottságot, a lazultságot és harmóniát, amely úgy esztétikus, mint valami sűrített vagy absztrakt görög táj”, írja Kemenesaljáról, Berzsenyi szülőföldjéről, szűkebb hazájáról, Hetyéről. De maga a Kárpát-medence, erdeivel, fáival, gyümölcsöseivel és szőlőhegyeivel ismerős otthona a szerzőnek. Sokfelé jár, keresi a rég eltűnt szőlőfajtákat, nyomozói hévvel igyekszik felkutatni régi ízeket, a folyamatosság luxusától megfosztott borkultúránk kincseit. Mindenütt az otthon bizalma fogadja. Ismeri és megérti a Kárpát-medencét. Vajon írtak-e szebbet magyar szőlőhegyről, mint Ambrus Lajos a Lendva fölé magasodó dombokról? „...a hullámmzó, felleforduló szőlőlabirintusokban, az élénkzöld levéltengerben én nem elsősorban növényt, levelet, hajtást és fürtöt látok, azt is persze, de lényegében nem ingerlő gyümölcsöt és mosolygós ízeket vagy kulináris ígéreteket vizionálok bele, hanem egészen mást. Más távlatot: szakadatlan, archaikus szorgalmat és időtlen beszédet. Kultúrát és munkát. Életet, halált.” És embert, tesszük még hozzá.

Ambrus Lajos nem akármilyen Kert-ember. Ő a berkenyenevelő fajta. Kíérleltsége stílusosan is nyomon követhető. A beszédmódjában, eszközeiben posztmodern alkotásnak is tekinthető *Eldorádó* című 1988-ban megjelent regényét egyre letisztultabb stílusú esszék követik. Hetyével klasszicizálódik, hozzáférhetővé válik nyelvezete, a radikális naturalizmust felváltja bizonyos éteri líraiság. Jót is tesz ez a magyarhoni esszéírásunknak, méltán tekintheti magát Ambrus Lajos a Cs. Szabó–Szabó Zoltán–Hamvas Béla nevével fémjelzett nagy esszéíró-nemzedék utódjának. Más, többet hoz be az Ambrus Lajos-i hungaricum, az organikus táj tisztellete és ismerete. Ugyanakkor a stílus a nehezebb falatokhoz is közel engedi az olvasót. Anekdotikus, sokszor személyes bevezetői ész-

revétlenül viszik magával az érdeklődőt a komolyabb tartalmak felé. Beszédmódja légiessen tiszta, s ezt az interjúban is megfogalmazza, jóllehet nagyprózáról van szó, igaz ez esszéire is: „Más nyelvet tartok fontosnak, más stilizációkat használlok (éppen a stilizálás nélküli nyelvet), és most egészen más, absztraktabb összefüggések érdekelnek.” Gyönyörű, szubtilis megfogalmazásában: „...mert a nyelv felszáll, fel a felhők közé, mint az élő fohászokodás, majd lefelé zúdul, mint az irgalom áldása, és befed mindeneket.” Élet és halál, közte pedig szorgalmas élet a természet örök körforgásában, táj, amit formálunk, építünk, miközben az is formál, épít, nevel minket. Ez Ambrus Lajos Lugasa.

JAKAB-KÖVES GYOPÁRKA

JAKAB-KÖVES GYOPÁRKA (1971) Szombathelyen élő író. Kötete: *Morfondír* (tárcák, 2009).

Fricska, számárfül, fityisz és a többiek

ZSIDÓ FERENC: *Laska Lajos. Rövidprózák*

[PRO-PRINT KÖNYVKIADÓ/CSÍKSZEREDA, 2012]

könyv – pontosabban *egy* könyv – soha nincs egyedül, ha olvassák. Címek, munkák, részletek, töredékek sokasága áramlik gáttalanul az olvasó tudatában; nem ok nélkül írta meg Vörösmarty nagy ívű, romantikus versfutamatát: *Gondolatok a könyvtárban*.

Zsidó Ferenc rövidprózái különös erővel sarkallnak, kényszerítenek a képzettársításokra.

Elsőnek egy filmjelenet ötlött fel bennem. Svejk derékig áll a lövészárokból, rázza kezét, s torkaszakadtából ordítja: „Ide ne löjjenek! Itt emberek vannak!”

A másik oldalkötés, léggöykér Tordai Zádor egyik könyvének a címe még a '70-es

évek végéről: *Legyünk realisták...! (és követeljük a lehetetlent)*. Vagyis: „Soyons réaliste, demandons l'impossible!” Francia forradalmárok terjesztették röpcédulákon ezt a két – nonszenszet kifejező – mondatot, de tüntető egyetemisták falfirkája is volt 1968-ban Párizsban, onnan kölcsönözhetette Tordai.

Tételezzük fel, ilyesmit, ehhez hasonlót forgatott a fejében Zsidó Ferenc, miközben írta ezeket a remek, villanásnyi prózaszövegeket Laska Lajosról.

Ötven-hatvan leütés egy-egy Laska-történet. Méretre mindenik Örkény egypercesei-vel rokon. Zsidó Ferenc mégis különbözik minden elődjétől, olyan kacifántos úton jut el a csattanóhoz. Mert csattanóra hegyezi ki

mindegyiket, igaz, olyan – szándékosan ki-munkált – bakafántos csattanókra. Vagy inkább a fabulákból ismert tanulságokra. Summákra.

Laska Lajos jelleméből folyik, csordogál, szivárog elő minden. Ügyetlen alak, tökkelütött, együgyű, gyagya, de turpis. A maga módján eszes. Csetlik-botlik, nevetséges célokat tűz ki maga elé, majd mindenikbe belebukik. Meghirdeti az alvásszabadság szabadságharcát. Legyen – hirdeti – az alvásnak is világnapja. De mire jó ez? „Mennyivel szimpatikusabb egy olyan honatya, aki elalszik a parlamentben, mint aki fennhangon izgat, agitál, vagy aki magán-panamáit intézi!” (*Alvásszabadság*).

Csak ritkán használja dobantónak a mások ostobaságát. Elkunyerálja estefelé a horgászoktól a napi sovány fogást, így ő tér haza gazdag zsákmánnyal (*Nagy borgász*).

Mintha valamilyen csalódott istenség bogyozgatná összevissza a szálakat, a fizioológia nyelvén szólva a reflexeket, úgy nyilvánul meg. Egy házi mulatságon azt javasolja a veszekedő feleknek, tegyenek fel fülhallgatót, járja mindenki a táncot a maga zenéjére. „Az talán furcsán fog hatni, hogy egyik be van dőlve egy kemény rockra, míg mellette a másik egy keringőre andalog...” Furcsa, nagyon furcsa az ilyen tánc, jön is rá a tanulság: „...de hát ilyen világot élünk, kérem!” (*A jövő bulija*).

Erről van hát szó. A világ természetrajzáról. A mai megváltozott világ vegyjeleinek felrajzolása lenne az írói szándék. De Zsidó nagyon ügyel arra, nehogy modoros legyen, kényes ízléssel kerüli a szájbarágós intelmeket, indiántollakkal rakja körbe Laska Lajos hajkoronáját, s különös ábrákat fest az arcára, hogy ne fejtsük meg azonnal rejtjelezett világát.

Raadásul Zsidó Ferenc számára az írás öntörvényű szövegképződmény, önmagát írja (van is erről egy remek mazsolája: *A mai próza*), s arról aztán ő igazán nem tehet, hogy „menet közben” ez-az rátelepedik a szövegtestekre, mint a tengeri rózsza a tengeri rákra.

Néha, földi Ikaroszként, a reptülést próbálgatja Laska Lajos. Vonaton utazik, ahol: „A történetek fölröppentek a levegőbe, aztán – a nagy sebesség miatt – nem találták a visszautat. Laska is nekifogott. Újraköltötte önmagát. Ahogy telt az idő ..., hajóskapitány lett, aztán próféta, Jézus, később pedig, ahogy a hallgatóság cserélődött, küszöbre kitett gyerek, elhagyott, megcsalt férj, bukott politikus” (*Az utazás természetéről*).

Igen, igen, kétségkívül tökkelütött, együgyű és gyagya Zsidó Ferenc hőse, de hős. Úgy hős, ahogy Chaplin volt az. Csetlik-botlik a világban, nagyokat esik, inkább huppan. Abban viszont különbözik Chaplintól, hogy nem tudunk rajta nevetni. Mintha a könyv első lapjára rá lenne nyomtatva: Nevetni tilos! Hamisítatlan modellje, sőt alkotóeleme a világnak Laska Lajos, akárcsak egy fehérjemolekula. A Székelyföldön, ahol Zsidó él, a metélt tésztát nevezik *laskának*. A cérnametéltet. Ezekből a vékonyra vágott szálakból áll a világ, de nem biztos, hogy összeáll. „Minden Egész eltörött.” Emlékezzünk Adyra. Ez gátolja, tiltja az önfeledt kacagást. Kosztolányi kisembereim sem nevetünk.

Miközben Laska Lajos ürügyén gondolatban szerkesztjük az emberi gyarlóságokat megnevező kisszótárunkat (milyen sok szavunk van az emberi fogyatékoságok megnevezésére a-tól z-ig: agyalágyult, balek, balfácán, bugyuta, esztelen, félkegyelmű, félnőtás, gyagya, hibbant, kódis, lökött, mamlasz, paprikajancsi, tutyimutyi, ütődött...), kapkodjuk a fejünket. Ez mintha ránk is vonatkozna! Úristen, ez én vagyok! Vagy ellenkezőleg: mindenki más lehet ilyen, de én semmi esetre sem! S a végeredmény? Az igényes olvasó kimondja: *Ecce homo!* Íme az ember! Az Ember, aki a hétköznapi szürkeségében, nyűgében, tengernyi bajában tucatlennyé válik, de a lövészárokban kézzel-lábbal kapálódzik, s azt kiáltja: „Ide ne lőjenek! Itt emberek vannak!” Realista, s követeli a lehetent.

A művészet (és a művész) meghasonlottságáról traktál manapság minden ideológia-

történész, szociológus, filozófus. Ez a meg-hasonlottság identitásvesztéssel jár – mondják –, az egyén kifordul önmagából.

Laska Lajos ennek a világnak az édesgyermeke, szakszóval: prototípusa. A tömbházak (így hívják arrafelé a panelt) lakóinak tömkelegéből igyekeznek hol kiemelkedni, hol észrevétlenül belesimulni, de mindkét irányú kísérlete kudarcba fullad, úgy hull vissza abba a közegbe, amelyből vétetett, mint túlrett, kásás vackor. Egyetlen erőnek van alárendelve, tehetetlenségi energiájának. Emiatt tragikomikus figura.

A posztmodern irodalom tűzzel-vassal irtotta az ember eszményeit, vágyait, nemes céljait. Zsidó Ferenc viszont olyan emberközpontú prózát ír, amellyel visszahelyezte a *homo sapiens*t ősi jogaiba. Ehhez a legtermészetesebb és legegyszerűbb narrációt választotta, ő meséli el hősenek tetteit és cselekedeteit, de mesélés közben olyan mértékben azonosul vele, hogy joggal érezzük alteregójának.

Sziporkázó szellemi tornára, kettős olvasatra ad lehetőséget ez a duplum. Szinkronidő, szinkroncselekmény keletkezik bennünk, minden pillanatban szembesülünk a szerzővel és teremtett figurájával, s állandósul a kételyünk. Ki kicsoda? Ki kivel azonos? Azonos itt Laska Lajos a tetteivel, komolyan kell venni azokat, vagy csak figurázik? S az író...?

Ahogy forgatjuk, olvassuk, böngésszük a kedves, csinos ízléssel készült zsebkönyvet, mi is kedvet kapunk a játékra. De nem a színjátékra, hanem a cirkuszi bohózatra. Csörgősipkás mutatványra. A kisember világirodalmi figura, szokványos toposz, itt viszont egy kicsivel több. Laska a játék révén lesz kisember, a csörgősipka se nem síró, se nem nevető bűvésze. Meditálást, töprengést vált ki belőlünk, nem könyveket.

Finom érzéssel és csak módjával adagolva csepegteti bele briliáns darabjaiba Zsidó a világ sava-borsát. Vagy inkább a világ ece-tét, ürmét?

Hogy csinálja?

Laska Lajost belemeríti, bele-belepróbálja a világba, a világ eresztékeibe, mint a hajdani telefonos kisasszonyok a központokban a dugaszokat, de kiderül, sehová sem talál pontosan. Zsargonnal szólva: nem passzol. Nem kompatibilis. Néhány példa. Üdülni megy Laska, mert az a divat, az erőlködésbe, mások utánzásába belefárad, kimerülten jön haza (*Üdül*), pályázatra nevez be azzal, hogy őt képezzék ki egymillió költségen rutinos pályázónak (*A pályázat*), könnyűzene-rajongó, bördzsekit, feliratos pólót, csuklódőt ölt magára, falusi tivornya lesz a fellépésből (*Koncerten*), a kicsapongásnak is hódol, de befuccsol a kísérlete, sms-ekben megszervezett találkájára a saját felesége megy el (*Egy kis flört*).

Vallja magáról, hogy nemes lélek (az is!), éppen ezért, amikor az újságírás gajdos útjára téved, főszerkesztői parancsra sem hajlandó „mélyinterjút” készíteni egy – éhségstrájkolóval (*Mindig jóllakni*).

Móricz sóhaját véljük hallani.

Nagy sumák is ez a Laska Lajos. Éjjel-nappal sumákol valamit, valamin. Mivel harlekin, vagyis paprikajancsi, sumákolásai kisserűek. Az álmai is azok. Már gyermekkorában arról ábrándozott, hogy ácsceruza lesz. „Egy elegáns, piros színű ácsceruza, amit föl lehet tűzni a fül mögé vagy a kalap szalagjába...” S talán az ácsceruzánál is hasznosabb a cipőkrém, az védi, bevonja a lábbelit, de jó lenne azzá változni (*Inkarnációk!*)

Úgy fricskázza meg az orrunkat, úgy mutat fityiszt a világnak szerzőnk, hogy közben önmaga számára vállalja a számfülekét. (Ezt még a gőgös királyfi, Ady Endre is megtette *Midász király sarja* versében.)

De ez már nem Laska Lajos, hanem az író, aki teremtette.

Szép teljesítmény.

* * *

Földrajzi értelemben Zsidó Ferenc a magyar irodalom peremvidékén, Székelykeresztúron él, ott, ahová Petőfi ment meghalni, de ahol talán legszebben ejtik a magyar szót, ahol

úgy villan a gondolat, mint a fenyőrigó. Ká-nyádi Sándor, Tamási Áron, Áprily Lajos földje ez, a Hargita déli, verőfényes oldala, a Küküllők, a Fehér Nyikó völgye, forrásvidéke.

És a nagy kihívások földje. Az irodalom mindenkor kihívás. Zsidó Ferenc fölveszi a kesztyűt, s válaszol a kihívásokra emberül. ◀

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Székelyhidegkúton született irodalomtörténész. 1984-ben Ausztriába emigrált. Munkatársa volt a *Bécsi Naplónak*, tudósítója a Szabad Európa Rádióknak. Utóbbi kötete: *Az író fénye* (2012).

Továbbra is teljesebb képek

PETRIK BÉLA: *A népi-nemzeti mozgalom történeteiből*

[FELSŐMAGYARORSZÁG KIADÓ/2012]

Recenziónk címe a szerző előző, 2008-ban megjelent könyvének címére (*A teljes kép felé*) utal, mely megjelöli Petrik Béla irodalomtörténeti és politikatörténeti érdeklődésének irányát és igényét (talán még műfaját is): dokumentumesszéekben jutni mind közelebb a két világháború közötti idők és szellemek, valamint sokat vitatott közelmúltunk egyes politikai kulcskérdéseinek létszerűbb, igazabb, tisztább, szabadabb földolgozásaihoz. Egyik komoly ereje és erénye Petrik publikációinak az, hogy több szakma, diszciplína kutatási módszereinek előnyeit és eredményeit ötvözi (s e tekintetben – adott témákban – kevesen vetekedhetnek véle a hitelesség különböző kérdéseiben), másfelől finom érzéke van a magyar politikai esszé hagyományainak létszerű folytatásához. Ami a szakmai több lábón állást illeti: Petrik tanult szakmája szerint jogász (pontosítsunk: tudós ügyvéd), a történészekre jellemző s őket (általában) hitelesítő módszerekkel dolgozik, mindeközben szabad bejárása van az irodalomtörténet rejtőzködő vagy kellőképpen még nem ismert berkeibe is. Mindeme jellegzetességgel együtt lehetne persze kitűnően unalmas is, de nem az: miként utaltunk rá, színesen, érdekesen, nem egyszer (ha odaillő), emelkedetten, egy-

szóval vonzó (esszé) stílusban viszi végig gondolatait. Petrik Béla világgépbeli tekintetben is az egyik legértékesebb értelmiségi hagyományt folytatja: nemzeti elkötelezettsége magától értetődően természetes, világos evidencia. Sőt mi több: számára ez a sokat ócsárolt attitűd és életérzés valójában létkérdés. Intellektuális és morális természetű létközeget, amellyel azonban külön vagy különösebben nem kell foglalkoznia, hiszen ez a közeget biztosítja számára a megbízható kutatóknál nélkülözhetetlen önazonosságot. S az ebből is következő hitelességet.

Szóban forgó könyvének világa egyenes folytatása az előzőének: témákban, személyekben s főleg a gondolatok íveinek és tartalmainak vonatkozásában nyilvánvaló a rokonság. Személyekben többek között Szabó Dezső, Erdélyi József, Bibó István, Nagy Gáspár, témavilágban pedig a kötet címmel emelt népi-nemzeti mozgalom *történetei*, azaz eseményei, változatai, közelmúltbeli és jelenkori létformái, tetten érhető manifesztációi. (Ha némi kritikai észrevételt is tennem kéne, az a kötet szerkesztésére vonatkozna, ugyanis nem válik előnyére a gondolati ívek egészséges szakaszolásának az a gyakorlat, amely szerint nem összeillő tartalmi, hanem

formai – műfaji – elemek határozzák meg az írások kötetbeli sorrendjét. Ennek következtében előfordul, hogy egyes személyekkel vagy témákkal szétszórta találkozzunk a könyvben, nem pedig egymás után, egymást erősítve. Persze ez nem rontja az összbenyomást, legfeljebb az egyben való olvasás élményét és eredményét teszi néha kockázatosná, illetve nehézkessé.)

De nézzük a tartalmat! Újra és újra: Szabó Dezső. És nem csak Petrik Béla látóköreiben. Akár ha csak a pécsi (nem éppen konzervatív színezetű) irodalmi folyóirat legfrissebb (2013. januári, februári) számaint olvasgatjuk, máris szembetűnő ez az újra fölfedezni akaró szándék (persze nem tudni, utána – s hol – mi következik ebből). Petrik Béla most három írásban elemzi Szabó Dezső jelenléteit. Az *Élet és Irodalom* című folyóiratában publikált fontosabb műveket, az Erdélyi Józseffel kialakult személyes és szellemi kapcsolatok viszontagságait s egy modern újraközléses antológiát, a Gróh Gáspár által szerkesztett *Tanulmányok, esszék* címmel 2007-ben megjelent, rendkívül fontos gyűjteményt.

Az *Élet és Irodalom* – a húszas évek elején – volt az a jórészt saját írásaival megtöltött nyilvános fórum, melynek hasábjain Szabó a nemzeti radikalizmus lényeges elvi alapvetéseit és gyakorlati programpontjait megfogalmazta. (Benne olyan klasszikusnak számító esszékkel mint a *Levél a tisztviselőkérdésről*, az *Új magyar ideológia felé* című sorozat, a *Levél az ifjúsághoz*, a *Rokambol-romantika*, a *Habsburg-destrukció és fehérbolsevizmus*.) A nemzeti radikalizmus programját szokták forradalmi programnak is minősíteni, nem kétséges (az ellene indult korabeli ügyészégi és bírósági eljárások erről szólnak) tartalma és világképe szerint az is volt: az 1918–19-ben elsikkadt (elsikkasztott) magyar forradalom várt programjának utólagos gyűjteménye. Hatása (s számoljuk ide *Az elsodort falu* című sokat és joggal vitatott regényét is) óriási volt a két világháború közötti magyar szellemi közvéleményben. (Szekfű Gyula *Három nemzedék* című korszakos alapvetésével együtt.) A hosszú

évtizedekig tiltott listán szereplő Szabó minden fontos, illetve perdöntő műve ma már bárki számára hozzáférhető, emiatt sem lehet a továbbiakban „nacionalista”, „rasszista”, „antiszemita” stb. megbélyegzésekkel elintézni a Szabó Dezső-problémát. (Ha ugyan van még a komoly fejekben efféle „probléma”.) Nos Petrik Béla pontról pontra, tanulmányról tanulmányra haladva mutatja meg ennek a nemzetmentő és nemzetjavító szándékú programsorozatnak egyes kardinális elemeit, pilléreit. Rögtön az elején kitér Szabó állítólagos antiszemitizmusának kérdésére, ismét hangoztatva (igen helyesen), hogy éppen Szabó Dezső volt az, aki világosan mutatott rá arra, hogy a politikai antiszemitizmus nem egyéb mint a tehetetlen hatalom figyelemelterelő manipulációja. Ő maga is – természetesen – élt a zsidóság bizonyos köreinek, illetve személyeinek (olykor kemény) kritikájával (de miért lettek volna ők bírálhatatlanok?), ámde nem a „valódi” antiszemiták fajelmélete (és általánosításai) alapján, hanem érdemben és konkrétan: társadalmi gazdasági és nemzeti látószög szerint. (A legegyszerűbb példa: igen élesen bírálta a zsidó és nem zsidó kapitalizmust, a zsidó és nem zsidó latifundium világot, ámde ezekben a „globális” és hazai rendszerekben – helyesen – nem faji vagy nemzetiségi problémát látott, hanem gazdaságit és társadalmi.) Pontosan mutatott rá (már 1923-ban) a „zsidókérdés” emlegetésének mindenkor kényes voltára is. Petrik egyetértőleg idézi Gombos Gyulát, Szabó Dezső monográfusát. „Baloldali körökben, nagypolgári liberálisoktól a forradalmár kommunistákig (a magyar viszonyok visszásságából ered, hogy jó ideig mindez együtt számított baloldálnak) a magyar zsidóság problémája tabu volt; erről józanul beszélni vagy csak megállapítani, hogy ilyen probléma létezik, többnyire maga után vonta a rejtjeles vagy nyilvános kiátkozást. Jobboldali körökben ugyanakkor ez volt az egyetlen mindenkor engedélyezett téma, hogy a körülötte csapott lármával jobban elterelhesék a figyelmet a maguk tabujáról: a hazug nacionalizmussal kendőzött társadalmi elnyo-

másról és a jobbára német eredetű beolvadók ebben vitt szerepéről.”

Kézenfekvő ma már, hogy Szabó Dezső a magyarság, egy eljövendő új magyar világ eszményrendszerét dolgozta ki, fogalmazta meg hallatlan termékenységgel, szuggesztív, forgószélszerű, olykor nehezen követhető stílusban, egyedülálló bátorsággal (s nem kis önteltséggel, ám ezt igazán zárójelbe tehetjük). Eszményvilágot említettünk az imént. Az eszmény nem politikai kategória. Az eszmény idealizált, ha tetszik, utópikus gondolkodói világkép egy leendő rendszerről. Például Magyarországról, a magyar társadalomról. Szabó Dezső ennek (és az akkor működő rendszer kegyetlen bírálatainak) volt egyik nagy mestere, mégpedig nemzeti radikális szempontokat érvényesítő mestere. Ebben áll az ő nagysága – de sebezhetősége is. (Voltak persze számosan más jeles mesterek is, akik nem a nemzeti radikalizmust tartották megváltó eszmének. Ők más eszményben gondolkodtak, adott esetben a nemzeti radikalizmus éles kritikusaiként. Esetleg éppoly őszintén és komoly elszántsággal, netán meggyőző erővel, mint Szabó a maga eszményvilága szerint. Már csak ezért sem véletlen, hogy nemcsak életében támadták úgyszólván minden oldalról, de halála után is a fő ideológiai ellenségek közé sorolták a mindenkor „baloldali” – liberális-radikális, kommunista-szocialista – értelmiségi körök. Az eszményeknek, tehát egy-egy eszme személyesüléseinek küzdelme – szokás szerint – az ő személye körül is hatalmi harccá alakult. A gondolatok szintjén itt tartunk ma is, még ha a harc talán már kevesebb áldozattal jár, mint korábban.)

Petrik Béla szétszálazva elemzi a Szabó Dezső-i eszményvilág konkrét tartalmát (legalábbis, ami az itt feldolgozott forrásaiban találhatóakat illeti). Logikus rendben mutatja be a jövendő magyar demokrácia programalkotó elemeinek legfontosabbjait. Ezek a következők: a nagybirtok megszüntetése, a telepítéssel egybekötött földreform, a kiváltságok eltörlése, a főrendi ház megszüntetése, az egyház politikai szerepvállalásának tiltása,

a közoktatás és a népképviselő reformja, a gazdasági élet demokratizálása. Szabó Dezső programjainak teljessége – húzza alá a szerző – nemcsak minőségi, egyben tradicionális alternatívája volt mind a baloldali, mind a jobboldali eszmerendszereknek, sőt képes volt azok meghaladására. Ezzel az örökös versenyhelyeztetel és szembe nem nézéssel, a vitára képtelen erőpolitika működtetésével magyarázható – többek között – a csaknem egy évszázad óta tartó kísérletsorozat, hogy kirekesszék a magyar szellemi közgondolkodásból.

Persze bőven voltak (és vannak) hívei Szabó Dezsőnek, igaz, nem föltétlenül a hatalom berkeiben vagy a politikai ellenzékben. Nem kisebbek, mint például Bartók Béla, aki Szabó 60. születésnapján, 1939-ben többek között azt írta róla, hogy „regényeivel, novelláival s rengeteg sok tanulmányával az egész magyar életre kiterjedő bírálataival több mint harminc éve mutat példát a bátor kiállásra s az öncélú magyarságnak, független nemzeti életnek kiküzdésére, féltékeny megőrzésére. Ez az utóbbi ma élet-halál kérdése ránk!” Ezt az unikumot már a Gróh Gáspár szerkesztette válogatott esszékötetről írott recenziójában közli Petrik, mely recenzió ürügyén tovább árnyalja a Szabó Dezső-képet. Emlékeztet a Mester „kíméletlen erkölcsi bátorsággal párosuló igazmondására”, kiűtetett szerepére a *Nyugat*nál (1916-ig 82 alkalommal szerepelt a folyóiratban, és rendszeresen közölt a *Huszadik Században* is – az akkori magyar „progresszió” tehát még szövetségesének tekintette), s fölhívja a figyelmet arra, hogy Szabó kitűnő ismerője volt a francia kultúrának, hogy eredetileg – az Eötvös Collegiumban – nyelvésznek készült, hogy máig érvényes tanulmányokat, esszékét írt a magyar irodalom néhány nagy alakjáról. A válogatott írások hiteles képet rajzolnak Szabóról. Például: hevesen bírálta az antiszemita kampányokat, a német és orosz expanzió veszélyeivel szemben a kelet-közép-európai népek összefogását szorgalmazta, engesztelhetetlenül gyűlölte a német imperializmust. Szenvedélyes volt irodalomkriti-

kusi munkálkodása során is. Kegyetlen pamfleteket írt – többek között – Babitsról, Szekfőről, Némethről, Tamásiról. Egyszóval csak egy lénye létezett, mint író egy tömbből volt faragva.

A kalandosság miatt is érdekes a *Keresztelkedések Erdélyi József és Szabó Dezső pályáján* című tanulmány ebben a kötetben. Megtudjuk, hogy a szegény sorsú Erdélyi egy ideig titkára volt Szabónak, aki közben járt első kötete megjelenése érdekében, s életében az volt az egyetlen előző, melyet e kötethez írt. Majd Erdélyi karolta fel őt: *Fegyver* című lapjában közölte, busás honoráriumokat fizetve (mindenkinek, ám más pénzből), a bukást persze nem kerülhette el. 1937-ben mint sajtóvétségért perbe fogott vádlott (több más író társával együtt) osztozott Szabó sorában, és a sajtótiltakozásban is együtt voltak a perbe fogott író társakért.

A száműzött Szabó Zoltán a harmadik út vonzásában című tanulmány e kötetben kiemelkedő színvonalú írás. Egyszermind a szerző itt belevág e könyve talán legfontosabb, legizgalmasabb (egyszermind a „legrázósabb”) gondolkörének taglalásába: az ún. „demokratikus” ellenzék, illetve a „népi-nemzeti” ellenzéki vonulat szerepei, taktikai és stratégiai, értékvilágbeli, hatalmi aspirációbeli, mentalitásbeli és még sokféle különbözőségeinek, illetve egymással való birkózásainak az elemzésébe. Az első problémakör Szabó Zoltán kapcsán itt ugyanis az, hogyan próbálta meg a „demokratikus” ellenzék kiszajátítani e nagy formátumú író és gondolkodót (ugyanakkor viszont az is tény, hogy az ehhez a szellemi-politikai csoporthoz tartozó vagy közelálló értelmiségi kör látott hozzá néhány évvel ezelőtt Szabó Zoltán összes műveinek kiadásához, mára már komoly és látványos eredményekkel), s hogyan próbálta szuggerálni a liberális irodalomtörténet-írás Szabó Zoltánnak a népi mozgalommal szembeni állítólagos elhatárolódását. (Mellesleg Petrik filológiai módszerekkel le is leplezi eme állítás megalapozatlanságát, kis híján azt is mondhatnánk: hamisításból eredő téves kiindulópontját.) Ezzel szemben

– számos más elemzővel együtt – azt állítja és bizonyítja, hogy Szabó Zoltán volt a népi írók utolsó nagy alakja. Nem volt ugyan „mozgalmi ember”, ámde kezdettől fogva a „harmadikutasság” alapvetései szerint gondolkodott: „Egyszerre állt szemben egy tekintélyuralmi, konzervatív és akkor regnáló világnézettel, de legalább ilyen élesen elhatárolta magát a baloldali, marxista és szocialista, illetőleg a szabad verseny mindenhatóságát hirdető liberalizmustól.” Az emigrációban különösen sokat mondó Szabó Zoltán téveszthetetlen pozíciója és szerepe: sorozatos és folyamatos harca a Nyugaton élő magyar írók berkeiben tovább folyó „népi-urbánus” küzdelem egyes stációiban. Különösen a bebörtönzött Bibó István munkáinak kiadása érdekében megindított és véghez vitt erőfeszítései hagynak – úgyszólván máig – maradandó nyomot a magyar szellemi közgondolkodásban. „Személye, tudása és erkölcsi nagysága okán ő lehetett volna a XX. század második fele magyar szellemi életének nagy összefoglalója.” (Könyvének egy másik helyén a *Hódoltság irodalom* című, pár éve itt-hon megjelentetett remek cikkgyűjteménynek méltatásaként szép vázlatot rajzol a szerző a magyar emigrációs irodalom másik nagy alakjáról, Cs. Szabó Lászlóról is.)

Bibó István némely gondolatával külön esszében foglalkozik Petrik Béla (*Mégis harmadik út. Huszár Tibor: Bibó estéje*). A téma, az apropó Bibó ún. levéltanulmányai (a börtönből szabadulása után publikációs vesztégzárban lévén ezt a műfajt találta ki, illetve teremtették meg számára), melyekben néhány kulcsfontosságú eszmei és politikai kérdéskörben formált (részben megismételt) véleményyt. S ezekből a véleményekből (mivel igen személyes megnyilvánulások is egyben) szépen kirajzolódnak az idős (bár nem öreg) Bibó István politikai és morális alapelvei. Ide tartozik például baloldaliságának értelmezése, melynek alapján a liberális értelmiség nagy része leválaszthatónak gondolta és gondolja a népi mozgalom harmadikutás eszmei alapjairól. Petrik ezzel szembeni válaszában Illyés Gyulára is hivatkozik, aki szerint Bibó volt

az, „aki a népiségben megtestesülő három nagy eszmerendszert – a magyar reformkori liberalizmus legjobb hagyományait, egy nemzeti-plebejus demokrata és a kereszténységen nyugvó világképet – szintetizálta és egyetemes szinten összefoglalta”. Bibó ugyan baloldalinak vallotta magát, azonban ez a baloldaliság teljesen eltért attól, amit a korabeli vagy mai baloldali-liberális alapelvek és megnyilatkozások tartalmaztak, tartalmaznak.

Petrik Béla módszeresen és következetesen térképezi fel, vizsgálja újra a „rendszerváltozás” előtti, közbeni, utáni magyar politikai közélet sokszor rejtett vagy átrajzolt (meghamisított) folyamatait, jelenségeit, eseményeit. Így például az 1985. október 22-ei (!) lakitelki Antológia-estet, amely jól összehangolt, abszolút nyilvános művészeti (irodalmi, képzőművészeti) keretek közepette állított emléket az 1956-os forradalomnak. A késő kádári politika kettős természetű, két mércével mérő retorziós gyakorlatának konkrét eseményeinek a krónikájába tartozik – Petrik ezekre az eseményekre is fokozott figyelmet fordít –, hogy míg a liberális ellenzék ugyanekkor tartott kulturális ellenfórumos rendezvényét szó nélkül hagyta ez a büntető mechanizmus, Lezsákékra Lakitelken súlyos büntetéseket osztottak ki.

Roppant érdekes szociológiai és ideológiai jelenséget mutat be és elemez Petrik – szoros összefüggésben az imént említettel – a második monori találkozó elmaradásának történelmi tényeit újravizsgálva. Alaptétele szerint a fő törésvonal nem a kádári rendszer és annak összellenzéke között húzódott, minthogy létezett – már a hetvenes évek vége óta – bizonyos összjáték, „átjárás” a hatalom és a „demokratikus” ellenzék képviselői között. (Később az úgynevezett Demokratikus Chartában a két fél gyors egymásra találása korántsem a véletlen műve volt.) Petrik csoportosulások, irányzatok, személyek megnevezésével, „folyamatábrákkal” bizonyítja ezt a hallatlanul érdekes, finom, sok szállal erősített, de szinte rejtőzködő, nehezen látható, ám kétségkívül létező (hiszen a

dokumentumok önmagukért beszélnek) összefonódást, sőt átjárást. Célzott kutatásainak nagy erőssége és érdeme az itt közölt bizonyítási eljárás (melyet ebben a könyvében – modellezésszerűen – többször megismétel). Következtetésként egyetértőleg idézi Orosz Istvánt: „A ’demokratikus ellenzék’ [...] egyfajta racionalista, felvilágosító jellegű reformszocialista szellemiséget képviselt, amelyet demokratikusnak egyáltalán nem tekinthetünk – hiszen nem vette figyelembe a társadalom többségének akarátát –, s ellenzékinek is csak annyiban, hogy a párton kívülről, de a rendszeren belülről, a mindenkori hatalmi állásponthoz mindenkor kötődve, azt alapjaiban meg nem kérdőjelezve fogalmazta meg álláspontját.” Igazából nem rendszert kívánt változtatni, csak személyeket akart kicserélni, akik majd egy „felvilágosultabb”, „demokratikusabb”, „szabadabb”, de a szocializmus lényegén nem változtató rezsimet működtettek volna tovább. A sokat emlegetett dokumentum, a *Társadalmi szerződés* is erről szól: valójában a „demokratikus” ellenzék vezette és ellenőrizte majdani „limitált hatalomváltás” programja volt. (A felkapott és a „demokratikus” ellenzék bátorságát demonstrálni hivatott, sokat emlegetett Kiss János-mondat: „Kádárnak mennie kell” – mondja Petrik – csak látszólag volt radikális gesztus: valójában ez a gondolat akkor már az állampárt legfelsőbb köreiből is „megfogalmazott kívánság volt”. Következésképpen az ellenzék két tábora között ez a „radikális” program nem lehetett vízváltó.) Arról van szó végül is, hogy a „demokratikus” ellenzéknek ehhez az átalakulási programhoz nem volt szüksége a „nemzeti radikális” ellenzékkel való szövetségre: a második monori találkozó már létre sem jött. (Létrejött viszont az első lakitelki találkozó: a „nemzeti radikálisok” saját útra tértek.)

Könyvének egy másik helyén a szerző még egy ide tartozó érdekes jelenségre mutat rá. Ezúttal a „demokratikus” ellenzék egyes csoportjai közötti feszültséget, féltékenységet, bizalmatlanságot, egyet nem értést veszi szemügyre. A megidézett főhős

Modor Ádám, a legendás Katalizátor Iroda meghatározó alakja, aki nem mindenben illeszkedett a szamizdatos többség fikcióihoz, éppen ezért kiszorult a fő sodorból. De ami a legfontosabb: korántsem volt ezzel egyedül, hiszen számos kitűnő erő ugyancsak távollágot tartott a fő sodortól. (S a fősodor szemben velük ugyanígy.) Ők – állítja meggyőzően Petrik Béla – sokkal közelebb álltak „a nemzeti radikális ellenzék céljaihoz és eszméihez, mint a demokratikus ellenzék iránnyító és meghatározó” maghoz. Jelentős politikai és személyes veszteség, hogy e közel állásból nem lett közeledés vagy szolidaritás, netán politikai összefogás (*A Titokfjéző. „Ez így el fog tűnni”. In memoriam Modor Ádám*).

Petrik Béla jelen kötetének talán legkiérleltebb, legmesszebbre mutató (és a legnagyobb szakmunkát igénylő) tanulmánya az ún. „négy igenes” népszavazás valódi tétjéről szól (*Egy szavazás tétje és következménye*). Az 1989 nyarán hónapokig zajló, ún. Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások jegyzőkönyvének az SZDSZ és a Fidesz általi alá nem írása magyarázatával indít, azt mondja, nem elég és nem is jó megoldás ennek okát csupán abban látni, hogy feloldhatatlan ellentét alakult ki a köztársasági elnök megválasztásának módja körül. Az alá nem író felek ugyanis megjelölhették, jelezhették volna, hogy csak azt az egy passzust, bekezdést, jogi formulát nem írják alá, amelyik az elnökválasztásról rendelkezik. De nem ez történt. A megállapodás egészét vetették el. Az alá nem írás igazából azt jelentette, hogy az alá nem író felek nem vállalták a békés átmenet ott lefektetett alapelveit, jogi és egyéb formuláit, azon sarkalatos törvényeket, amelyek a gyökeres rendszerváltozást alapozták (volna) meg. Ugyanis – nyomatékosítja Petrik – az átalakulás terjedelme és mélysége tekintetében nemcsak az állampárt és az ellenzék között húzódott mély ellentét, hanem az ellenzék két nagy táborra: a „demokratikus” ellenzék, valamint a „nemzeti radikális” ellenzék között is. Továbbá: „a megállapodást megtagadók hozzásegítették az

állampártot abhoz, hogy a választásokig hátra levő időben ellenzéki kontroll és egyeztetés nélkül folytathassák az átalakulás kereteit meghatározó jogalkotási tevékenységüket, melynek nyomán teljesen átalakult a piaci élet”. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

Az ezután következő népszavazás egyik kérdése ugyancsak a köztársasági elnök megválasztási rendje körül forgott (a másik háromról már elfogadott jogszabályok rendelkeztek), Petrik szerint azonban ennek a népszavazásnak *egyáltalán nem* a köztársasági elnök megválasztásának a mikéntje volt az igazi tétje. Magyarázata és levezetése – bár a sok részletben és jogszabályi rendelkezésben nem mindig könnyű elmélyedni – eredeti és meggyőző. Az Antall József-féle felfogás a magyar közjogi kérdésekben az 1946-os állapotokhoz kívánt visszatérni, a „demokratikus” ellenzék viszont – eredendő stratégiájának megfelelően – nem akart gyökeres közjogi változtatásokat. Az állampárt ezek után minden parlamenti segítséget (törvénymódosítások) megadott az SZDSZ-nek ahhoz, hogy a szélvészgyors népszavazási procedúrát végigvigye: az egész választójogi törvényt az ő igényeik szerint szabta újjá az országgyűlés. A nagy és fordultatos jogi csűrés-csavarás és rohammunka elfeledtette, homályban hagyta a lényegét: a radikális, a mélyreható rendszerváltoztatás elsőrendű fontosságát, és számos kis kaput hagyott nyitva az élet minden területén. A kerekasztal-tárgyalások megállapodásainak alá nem írása tehát – mint eredendő bűn – egyet jelentett Magyarország szerves, történelmi gyökerű átalakulásának félbemaradásával, egyszerűsre az addig regnáló állampárt előrelátó és továbbra is a hatalom közelében maradni akaró csoportjai érdekeinek figyelembevételével, azaz támogatásával. (Mely támogatás és együttműködés néhány év múlva a közös kormányzás formájában éledt újjá, illetőleg szilárdult meg.) A „négy igenes” népszavazás már ennek a különös felemáságnak és érzékelhető összedolgozásnak a jegyében zajlott. (Amit még csak mélyített, sőt gyakorlatilag visszafordíthatatlanná tett az Antall-Töl-

gyessy-féle paktum, az MDF és az SZDSZ közötti megegyezés, azaz részleges kiegyezés. Volt még egy MDF-es „ősbűn” is közben: felhívásuk a „négy igenes” népszavazás bojkottjára. Mely szavazás során „mindössze hat-ezer szavazat döntött amellett, hogy az újonnan megalakuló Magyar Köztársaság első államfőjét a parlamenti választások után válasszák meg”.)

Méltó emléket állít e kötetbeli öt írásával Petrik Béla a rendszerváltoztató fiatal értelmiség egyik legismertebb és legkiválóbb személységének, Nagy Gáspárnak. A szabadságharcos költő kerül a középpontba ezekben a nyomozásos írásokban. A költői kezdetektől a költő haláláig. Ebből a szempontból egészen ritka módon egybecsengő, összetartó életpálya volt ez. Szerzőnk töretlen ívet húz a hetvenes évek elején írt március 15-ei versektől (melyeknek ihlető forrásait szép filológiai munkával tárja fel) a politikai meghurcoltatásokon keresztül egészen posztumusz kötetének lényegre és összefüggéseinek bemutatására törvő értékeléséig. A morális szempontok dominanciáját észlelhetjük ezenközben: a költő monográfusa, Görömbei András egyik fő szempontjával egyező módon. Már szombathelyi főiskolai hallgatóként elkezdték a megfigyelését (ez a folyamat is pontosan követhető Szőnyi Tamás nemrég megjelent két hatalmas kötetében, melyekben az irodalmi élet ügynöki hálózatait dolgozza fel), s tartott mintegy két évtizeden át. Nagy Gáspár a tisztázásra, a tisztán látásra törekedve makacsul azon volt, hogy derüljön ki fehéren-feketén s természetesen a valódi nevek szerint, kik voltak a megfigyeléseiket, információikat jelentők, a beszervezett vétkesek. Erre persze nem volt törvényes lehetőség, hiába fogalmazott és küldött levelet e tárgyban az „illetékeseeknek”. (Azt viszont megtehetette, hogy saját dossziéi adatainak és a nem kevés utánajárásoknak köszönhetően meggyérő haladva fölrajzolja az ottani rendőri állomány specialistáinak, valamint a hozzájuk rendelt, őt is besűgő ügynökeinek épületes hierarchiáját.)

Nagy és termékeny felismerése volt a szabadságharcos költőnek a *Nem tudni, mit hoz a múlt* történelmi dimenzióba helyezett gondolata: ő tudta jól, hogy az elhazudott történelem később mégis nyilvánosságra kerülő igazságai katartikus élményt, másfelől pedig súlyos morális deficitet okoznak. Emiatt volt szenvedélyes tanúságtevője például az 1968-as csehszlovákiai bevonulás eseményeinek, s emiatt ragaszkodott minden porcikájával 1956 magyar forradalmának igazságaihoz és Nagy Imre történelmi nagyságú és jelentőségű példájához. (De – máshonnan – említhetnénk II. János Pál nevét is, aki Nagy Gáspár meggyőződése szerint a Gondviselés küldötte volt azzal a feladattal, hogy térségünk országait föl szabadítsa a kommunizmus alól.) A Nagy Imréről megemlékező és a gyilkosok megnevezésére föl hívó, kivételes politikai jelentőségű verse 1984 októberében mint nyilvános, „föld feletti” akció a rendszer és személyesen Kádár János ellen világos és hatásos példája volt a „nemzeti radikális” ellenzék stratégiai gyakorlatának: a nemzeti és egyéni szabadsághoz nem „föld alatti” titkos szamizdatolással – miként ezt a „demokratikus” ellenzék tette –, hanem szemtől szembe küzdve, valóban harcolva (nemcsak harcot imitálva) lehet és kell eljutni. Mind a csata eredményességének hite, mind a harc tartalmának etikai vonatkozásai (például megállunk-e felúton, egyezkedünk-e erről-arról, egyáltalán mi a harc célja? stb.) erre köteleznek. S azt is kimondhatjuk, hogy az *Öröknyár: elmúltam kilenc éves* című Nagy Gáspár vers volt – legalábbis szimbolikusan – a rendszerváltoztató „dokumentum” és nem – a már említett – *Társadalmi szerződés*. Nemcsak a történelmi kronológia szerint, de a tartalom igazsága és erkölcsiségének tisztasága miatt is.

Felkavaró élmény – még ha ismerjük is a témát és a körülményeket – Nagy Gáspár posztumusz verseskötetével újra szembesülni Petrik Béla könyvében. (*Az utolsó iramodás. Nagy Gáspár Sárfelelirat című posztumusz kötetéről*) Midőn „...egyetlen iránytű marad / velünk –: az Isten”. Petrik két ívet lát kibon-

takozni e gyűjteményben: az összegző versekét, valamint a halálra készülő ember végletesen letisztult gondolkodását. A keresztény ember őszinte és megrendült szembenézését tükrözik ezek a versek, ám vannak itt vidám felköszöntők is, többek között talán az utolsó verse, egy íróárs játékos születésnap-i köszöntője: Nagy Gáspár emberi, lelki szépségeinek, vidám alaptermészetének utolsó lobbanása.

Petrik Béla szóban forgó könyve – amely tartalmaz még néhány főtebb nem említett rövidebb, ám szintén művészi recenziót, illetve személyes emlékezést – fontos és tudományosan is értékes állásfoglalás múltunk és közelmúltunk – sőt jelenünk – nem egy neuralgikus történelmi és irodalomtörténeti kérdésében. Gondolkodó, megbízható, következetes, tiszta és világos. Ráadásul olvasmánynak is elsőrangú. ◀

MONOSTORI IMRE

MONOSTORI IMRE (1945) irodalomtörténész. Tatabányán él. Kutatási területe a XX. századi Magyarország szellemi áramlatai, a népi mozgalom és Németh László munkássága.

Bányászati múzeum kaputerv (1968)